

KAMIL STACHOWSKI
Instytut Filologii Orientalnej

TIPOLOGIA PRZYPADKÓW ZŁOŻONYCH W WYBRANYCH JĘZYKACH SYBERYJSKICH*

1. Wprowadzenie

Języki Syberii, choć genetycznie należą do odrębnych rodzin, wykazują nieraz zastanawiające zbieżności leksykalne i typologiczne. Dlatego też przyjmuje się czasem możliwość istnienia pomiędzy nimi związków o charakterze ligi (lig?). Jedną z dość charakterystycznych cech sugerujących właśnie związki arealne, jest obecność w dwóch największych i najważniejszych rodzinach syberyjskich: ural-skiej i altajskiej wewnętrznej¹ tzw. przypadków złożonych.

W uralistyce tradycyjnie używa się terminu *przypadek złożony*, zaś w mongolistyce – *przypadek podwójny*. O ile nam wiadomo, jest to rozróżnienie czysto mimowolne. Zwykle przez oba terminy rozumie się to samo, czyli każde połączenie dwóch lub więcej sufiksów deklinacyjnych, mogące wystąpić po temacie nominalnym. Jednak ze względu na istotne różnice typologiczne pomiędzy formacjami ural-skimi i altajskimi wewnętrznymi – których pokazanie właśnie będzie naszym celem – wydaje nam się, że być może lepiej byłoby zarezerwować dotychczasowe znaczenie dla terminu *przypadek złożony*, a przez *przypadek podwójny* rozumieć jedynie taki przypadek złożony, którego pierwszy w kolejności sufiks pełni rolę słowotwórczą, nie deklinacyjną.

Zgodnie z konwencją spotykaną nieraz w mongolistyce, myślnikiem oddzielamy temat od sufiksów, a kropką sufiksy wzajemnie od siebie.

---

* Niepublikowany skrócony tekst referatu wygłoszonego w Komisji Językoznawczej PAN, Oddz. w Krakowie, 22 czerwca 2005 roku.

¹ Nie zamierzamy tu bezpośrednio zabierać głosu w ogólnej debacie dotyczącej faktycznej istoty związków łączących tzw. języki altajskie wewnętrzne (tureckie, mongolskie, tunguzo-mandżurskie). Czy są one rodziną genetyczną, czy bardzo starą i/lub bardzo ścisłą ligą, jest bowiem całkowicie bez znaczenia dla naszego tematu. Wręcz, kwestia tutaj poruszana może się okazać jednym z argumentów w ostatecznym rozstrzygnięciu tego problemu. Więcej o tym, bardzo istotnym z punktu widzenia metodologii badań, rozróżnieniu i dyskusji zapoczątkowanej jeszcze przez W. Kotwicza, zob. M. Stachowski 2001: 217, przyp. 10.

2. Przypadki złożone w językach uralских

W pierwszych dwóch kolumnach w tabeli poniżej wymienione są sufiksy tworzące przypadek złożony, a w trzeciej – znaczenie takiego złożenia, czyli np. **-t Loc. + *-na Loc. > *-t.na Loc.*

Przez *koafix* (= Coaff.) rozumiemy – zgodnie z tradycją uralistyczną – sufiks prawie lub całkiem nierekonstruowalny samodzielnie, dający się jednak wyraźnie oddzielić jako część przypadków złożonych, bądź też skostniały w zleksykalizowanych formach przypadków zależnych itp.

Skróty nazw przypadków: zob. spis skrótów.

Sufiks 1	Sufiks 2	Znaczenie	Sufiks 1	Sufiks 2	Znaczenie
Loc. <i>*-na</i>	<i>*-t.i</i>	Loc. + Loc.? Abl? + Lat. = Dir.	Lat. <i>*-i</i>	<i>*-ń</i>	Lat. + Lat. = Dir.
Loc. <i>*-t</i>	<i>*-na</i>	Loc. + Loc. = Loc.	Lat. <i>*-ń</i>	<i>*-a</i>	Lat. + Lat. = Dir.
	<i>*-i</i>	Loc. + Lat. = Dir.		<i>*-e(.ń)</i>	Lat. + Lat. (+ Lat.) = Dir.
	<i>*-i</i>	Loc. (?) + Lat. = Abl.		<i>*-i(.k)</i>	Lat. + Lat. (+ -k) = Dir.
		<i>*-t.i</i>		Lat. + Loc.? Abl.? = Dir.	
Lat. <i>*-a</i>	<i>*-n</i>	Lat. + Loc. = Loc.	Lat. <i>*-s</i>	<i>*-na, -ne</i>	Lat. + Loc. = Iness.
	<i>*-ń</i>	Lat. + Lat. = Dir.		<i>*-e(.n)</i>	Lat. + Lat. (+ Loc.) = Ill.
	<i>*-ń.k</i>	Lat. + Lat. + -k = Dir.		<i>*-t</i>	Lat. + Loc. = Loc.
		<i>*-ta</i>		Lat. + Abl. = Elat.	
Lat. <i>*-e</i>	<i>*-n</i>	Lat. + Loc. = Loc.		Coaff. <i>*-l</i>	<i>*-ań</i>
	<i>*-t.i</i>	Lat. + Loc.? Abl.? + Lat. = Transl.	<i>*-e(.ń)</i>		Coaff. + Lat. = Dir.
	<i>*-s</i>	Lat. + Lat. = Ill.	<i>*-i</i>		Coaff. + Lat. = Dir.
	<i>*-t</i>	Lat. + Loc.? Abl. (+ Lat.) = Transl.	<i>*-na</i>		Coaff. + Loc. = Supress.
	<i>*-t.i</i>		<i>*-ta</i>		Coaff. + Abl. = Abl.

(na podstawie: Serebrennikov 1964: 45–54)

Przypadek stojący na pierwszym miejscu wydzielono w tabelce w osobną kolumnę po to, by pokazać, jakie przypadki mogły stanowić podstawę złożenia. Jednak będzie to istotne dopiero przy zestawieniu ich z przypadkami złożonymi w językach altajskich wewnętrznych, gdyż wydaje się, że kolejność złożenia nie odgrywała w językach uralских większej roli: por. np. **-a.ń Lat. + Lat. = Dir.* i **-ń.a Lat. + Lat. = Dir.*, czy **-e.s Lat. + Lat. = Ill.* i **-s.e Lat. + Lat. = Ill.*

Wszystkich złożzeń przypadków dokonano w językach uralskich w okresie przedhistorycznym. Opinie uralistów na temat tego, które złożenie należy rekonstruować na którym dokładnie etapie rozwoju, znacznie się między sobą różnią. Na pewno jednak pochodzą one (przypuszczalnie znacznie) sprzed XI wieku n.e. czyli z okresu najstarszych poświadczeń języków uralskich. Po tej dacie pojawiały się jeszcze sporadycznie nowe złożenia, jednak – o ile nam wiadomo – żadne z nich nie utrzymało się na dłużej, i wszystkie one były zbudowane według tego samego lub bardzo zbliżonego schematu, jak złożenia przedstawione w tabelce.

Wszystkie przypadki złożone w językach uralskich zbudowane są wyłącznie z przypadków lokalnych i ich znaczenia wyjściowe także są lokalne. Celem łączenia mogło być **1)** doprecyzowanie już istniejącego, ale wieloznacznego przypadku, **2)** utworzenie nowego, precyzyjniejszego przypadku, lub **3)** przypuszczalnie także wzmocnienie semantyki przypadku zanikającego.

3. Przypadki złożone w językach mongolskich

W pierwszej kolumnie wymienione są sufiksy mogące stanowić podstawę złożzeń, a w drugiej – sufiksy mogące łączyć się z daną podstawą, np. Gen. + Gen., Gen. + DL itd.

Podstawa	Przypadki łączące się z podstawą
Gen.	Gen., DL, Dir., Abl., Com., Poss., Instr., Term.
Poss. (Com.)	Gen., DL, Acc., Dir., Abl., Instr., Term.
DL	Abl.

(na podstawie: MoLgs 2003)

Jako podstawa wystąpić może tylko Gen., Poss. (Com.)² i DL³, przy czym dwa pierwsze pełnią funkcję słowotwórczą, a trzeci – analogiczną do złożzeń w językach uralskich, np. ord. *bags-ïn.du* ‘nauczyciel-Gen.-DL = u nauczyciela’⁴ (Georg 2003: 201), ojr. *emül-tä.g* ‘siodło-Poss.-Acc. = (tego) z siodłem; (tego,) który ma siodło’ (Birtalan 2003: 218), ale kłmk. *ghar-t.as* ‘ręka-DL-Abl. = z ręki (z sufiksem poss.)’ (Bläsing 2003: 237) jak w językach uralskich tworzących nowe, precyzyjniejsze znaczenie: Elativ.

² W większości języków mongolskich stary Com. zanikł, a jego funkcje przejął nowy Poss.; wyjątkami są: kałmucki, mongghul, ordoski, ojracki (równocześnie Com. i Poss.), santa (Com. i Soc.) oraz bonan (tylko Soc.) W naszym kontekście jest to jednak nieistotne, gdyż te spośród owych języków, które dopuszczają składanie przypadków, pozwalają na nie na podstawie wszystkich przypadków o funkcji podobnej do Com.

³ Przy czym, w odróżnieniu od uralskiego bogactwa tego typu form, w językach mongolskich występuje tylko jeden złożony przypadek lokalny: DL-Abl. o znaczeniu Elatiwu.

⁴ Tak jak ang. *at* [the] *teacher's*, czy bardziej dosłownie po pol. *w nauczycielowym* [domu].

Tak więc wszystkie te formacje należałoby nazywać przypadkami złożonymi, natomiast przypadkami podwójnymi – tylko te oparte na Gen. i Poss. (Com.). Wprawdzie nie byłoby to rozróżnienie wygodne dla mongolistów, ale za to znacznie prawdziwsze typologicznie.

Składanie przypadków jest w językach mongolskich nieprzemienne: Gen.-Poss. znaczy '1. z czymś kogoś; 2. który ma coś kogoś', a Poss.-Gen. 'czegoś, co ktoś ma'.

Nie da się określić dokładnego czasu powstania przypadków złożonych w językach mongolskich. Są one poświadczone już w najstarszym zabytku mongolskim, *Tajnej historii Mongołów* z XIII wieku, choć występują tam rzadko, rzadziej niż w tekstach współczesnych. Istnieją dwa możliwe wytłumaczenia i żadne z nich nie wydaje się bardziej prawdopodobne od drugiego: **1)** składanie przypadków rozpoczęło się na krótko przed powstaniem *Tajnej historii*; **2)** przypadki złożone były wówczas, tak jak i dzisiaj, charakterystyczne raczej dla języka potocznego i jako takich unikano ich w podniosłym tekście oficjalnym. Chyba tylko jako ciekawostkę należy traktować fakt, że mimo istotnych zmian fonetycznych, jakie zaszły w językach mongolskich od XIII wieku do dzisiaj, współczesne przypadki złożone nie uległy w ciągu prawie 700 lat asymilacjom i są równie przejrzyste morfologicznie jak w wieku XIII.

4. Przypadki złożone w językach tunguzo-mandżurskich i tureckich⁵

Dwa najstarsze znane nam przykłady przypadków złożonych w językach tureckich pochodzą z okresu starotureckiego. Jest to: **1)** złożenie *-ga.ru* Dat. + Dir. = Dir. oraz **2)** hapax *oyuz-dan.tan* Abl. + Abl. = Abl. Pierwszy przykład jest podobny typologicznie do złożzeń uralskich, zaś drugi nie jest podobny ani do złożzeń uralskich, ani mongolskich. Podobieństwo to musi być jednak przypadkowe, jako że kontakty uralsko-starotureckie ograniczały się prawie wyłącznie do języków samojezdskich i zawsze zdecydowanie dominowali w nich Turcy. Założenie jednak, że przypadki złożone rozwinęły się w językach uralskich pod wpływem tureckim przez pośrednictwo samojezdskie, byłoby całkowicie nierealne z chyba wszystkich możliwych względów.

Przypadki złożone występują też w części współczesnych syberyjskich języków tureckich i języków tunguzo-mandżurskich. Niestety, dokumentacja dla starszych okresów rozwoju obu tych grup językowych jest skromna i nie obejmuje języka potocznego, a domyślać się możemy, że i w tych językach – podobnie jak w mongolskich – złożenia przypadków powstawały w pierwszej kolejności właśnie w języku mówionym i tylko z rzadka przedostawały się do tekstów pisanych.

⁵ W szczególności, więcej na temat jakuckich i dołgańskich przypadków złożonych oraz ich związku z analogicznymi konstrukcjami w językach tunguzo-mandżurskich zob. K. Stachowski 2005.

Mimo tych niesprzyjających okoliczności, dla języków jakuckiego i dołgańskiego dysponujemy przykładami⁶ wskazującymi na powstanie wręcz oddzielnej koniugacji opartej na formie Com. w znaczeniu 1) ‘i, oraz’ lub 2) ‘nawet’⁷: 1) *tirī-līn.i* ‘i jego skórę-Com.-Acc.’, *toŋus tyl-l n.y*, *nūčča tyl-l n.y* ‘język ewenkijski i język rosyjski (Acc.); język-Com.-Acc.’, *putevka-l n.y* ‘i czek-Com.-Acc. podróżny (Acc.)’; 2) *kyraj-d m.mar* ‘nawet na moją twarz-Com.-Dat.’, *taŋas-t n.narygar* ‘nawet do ich ubrań-Com.-Dat.’, *xarax-t n.ynan* ‘nawet jego oczami-Com.-Instr.’. Podobne do 1. konstrukcje istnieją też w językach tunguzo-mandżurskich, np. lam. *bujur-gāli.w ma im*, *oror-gāli.w ma im* ‘zabiję i dzikie renifery (*bujur-Com.-Acc.*), i udomowione renifery (*oror-Com.-Acc.*)’.

5. Podsumowanie i uwagi końcowe

5.1. Wydzielić można następujące typy łączenia sufiksów:

- a. powtórzony ten sam (funkcyjnie) sufiks
np. sttur. *oŋuz-dan.tan* (Abl.) ‘od Oguzów’; kłmk. *kōwūn-äy.in* (Gen.) ‘synowego; należącego do syna’
cel: wzmocnienie semantyki zanikającego przypadku
- b. dwa sufiksy o podobnym (zawsze lokalnym) znaczeniu
np. pural. latiwy; mo. DL + Abl.; sttur. Dat. + Dir.
cel: doprecyzowanie wieloznacznego przypadku
- c. dwa sufiksy o zupełnie różnych znaczeniach
np. mo. przypadki oparte na Gen. i Com.; jak., dołg. przypadki oparte na Com.
cel: 1. funkcja podobna słowotwórstwu⁸; 2. ‘i, oraz; także, nawet’⁹

5.2. Przypadki złożone w językach uralskich i altajskich wewnętrznych różnią się właściwie wszystkimi istotnymi cechami oprócz mechanizmu składania morfemów i znaczeń: złożenie przypadków lokalnych zawsze daje przypadek lokalny, przypadków gramatycznych – przypadek gramatyczny.

Języki	Stan / Okres	Znaczenie	Przemienność
uralskie	proces zakończony; przed X w. n.e. (potem sporadycznie)	lokalne	przynajmniej w pewnym stopniu
altajskie wewnętrzne	proces wciąż żywy; od XIII w. n.e. lub wcze-	gramatyczne oraz w dwóch przypadkach	nigdy

⁶ Wszystkie przykłady za Voronkin (1984) i M. Stachowski (1993 i 1995).

⁷ Tego typu konstrukcje są dogodnym sposobem rozwiązania niedoborów znaczeniowych spowodowanych ze stosunkowo niewielką liczbą spójników w językach tureckich i tunguzo-mandżurskich.

⁸ Por. np. ord. *bags-īn.du* ‘u nauczyciela’ powyżej.

⁹ Por. np. olen. *karaj-dym.mar* ‘twarz-Com.-Dat. = i/nawet na moją twarz’ (Voronkin 1984: 184).

	śniej	lokalne	
--	-------	---------	--

Systemy złożonych sufiksów deklinacyjnych w obu tych rodzinach językowych powstały więc zapewne niezależnie od siebie i w takim razie nie mogą być uznane za ich wspólną cechę arealną, pozwalającą je pod tym względem łączyć w ligę. Niemniej jednak pozostaje jeszcze pewna wątpliwość, na którą przy obecnym stanie poznania języków Syberii nie da się (na razie?) odpowiedzieć. Wyobrażalny jest mianowicie taki scenariusz, że istniały na Syberii jakieś języki, które nie zachowały się do naszych czasów, a które – by tak rzec – zainicjowały łączenie sufiksów deklinacyjnych. W tej sytuacji języki uralskie i altajskie byłyby dziedzicami pewnej konstrukcji, stanowiącej jak gdyby „syberyjskie dobro intelektualne”, które jednak każdy z dziedziców realizował inaczej. Kwestią definicji jest, czy taki wypadek będzie już wolno uznać za ligę językową.

Spis skrótów

Abl. = Ablativ	ang. = angielski
Acc. = Accusativ	kłmk. = kałmucki
Coaff. = Coaffix	lam. = lamucki
Com. = Comitativ	mo. = mongolski
Dir. = Directiv	ojr. = ojracki
DL = Dativ-Locativ	olen. = oleniecki dial. jakuckiego
Elat. = Elativ	ord. = ordoski
Gen. = Genitiv	pol. = polski
Ill. = Illativ	pural. = prauralski
Iness. = Inessiv	sttur. = staroturecki
Instr. = Instrumentalis	
Lat. = Lativ	
Loc. = Locativ	
Poss. = Possesiv	
Soc. = Sociativ	
Term. = Terminativ	
Transl. = Translattiv	

Bibliografia

- MoLgs = Janhunen J. (ed.) 2003. *The Mongolic languages*. London, New York.
- Alatalo J. 1999. Zur samojedischen Flexion. – Hasselblatt C., Jääsalmi-Krüger P. (ed.) *Europa et Sibiria. Beiträge zu Sprache und Kultur der kleineren finnougri-schen, samojedischen und paläosibirischen Völker. Gedenkband für Wolfgang Veenker*. Wiesbaden: 13–33.
- Alhoniemi A. 2001. Über die alten und neuen Lokalkasussuffixe im Tscheremissischen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56.1.3: 95–115.
- Birtalan Á. 2003. Oirat. – MoLgs: 210–228.
- Bläsing U. 2003. Kalmuck. – MoLgs: 229–247.
- Cèdèndamba C. 1974. *Očerki po sopostavitel'noj grammatike russkogo i mongol'skogo jazykov*. UlanBator.
- Collinder B. 1960. *Comparative grammar of the Uralic languages*. Uppsala.
- Georg S. 2003. Ordos. – MoLgs: 193–209.

- Jastremskij S.V. 1998. *Padežnye suffiksy vь jakutskomь jazyke*. Irkutskъ.
- Korhonen M. 1996. *Typological and historical studies in language*. [Salminen T. (ed.)]. Helsinki.
- Korhonen M. 1996a. Entwicklungstendenzen des finnish-ugrischen Kasussystems. – Korhonen M. 1996: 165–178.
- Korhonen M. 1996b. Remarks on the structure and history of the Uralic case system. – Korhonen M. 1996: 219–234.
- Majtinskaja K.E. 1979. *Istoriko-sopostavitel'naja morfologija finno-ugorskich jazykov*. Moskva.
- Serebrennikov B.A. 1964. *Osnovnye linii razvitija padežnoj i glagol'noj sistem v ural'skich jazykach*. Moskva.
- Stachowski K. 2005. On the problem of Tungusic and Mongolic influence on compound cases in Yakut and Dolgan. – *Studia Turcologica Cracoviensia* 10: 429–436.
- Stachowski M. 1993. *Dolganischer Wortschatz*. Kraków.
- Stachowski M. 1995. Der Komitativ im Jakutischen und Dolganischen. – Smoczyński W. (ed.) *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia*. [vol. II *Kuryłowicz memorial volume. Part one*]. Kraków: 553–559.
- Stachowski M. 2001. Uralistik und Turkologie – geschieden und doch verliebt. – Puszta J. (ed.) *Vade mecum! A huszonötödik óra*. [A Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai Tan-székének (1991–2001) jubileumi konferenciája (2001. április 26–27.)]. Szombathely: 209–225.
- Todaeva B.Ch. 1960. *Mongol'skie jazyki i dialekty Kitaja*. Moskva.
- Voronkin M.S. 1984. *Severo-zapadnaja grupa govorov jakutskogo jazyka*. Jakutsk.

Summary

The typology of compound cases in the selected languages of Siberia

The languages of Siberia, even those belonging to families very remote from each other, share some surprising typological similarities. One of them is compounding case suffixes, a phenomenon occurring in the two biggest families, the Uralic and the Altaic. However, there are substantial differences in typological details.

All compound cases in the Uralic languages are made of suffixes of local cases, and their output meanings are local, too. There are three distinguishable reasons for compounding: 1. specifying an existing but ambiguous case; 2. creating a new, more specific case, and 3. probably strengthening the semantics of a dying case. The order of the suffixes is to some degree free. The exact number of different compoundings can be disputed, but could be approximated at about 25 or more based on eight different cases. The process of compounding cases has (with sporadic exceptions) finished by about 10th century AD.

The situation in the Mongolic languages is somewhat different. Overall, only three cases can form the base for a compounding, and only one of them (Dat.-Loc.) is local. The other two are Gen. and Poss. (Com.), and they both seem to play word-forming roles rather than declensional ones. The order of suffixes is always fixed. Altogether, the number of compound cases amounts to 16. The process is definitely still active, especially so in the spoken language.

In older Turkic documents, there are only two examples of compound cases, and one of them is a hapax legomenon. Both of them are local. In newer texts, however, there appears to be an entire declension paradigm in Yakut and Dolgan built on the base of the Com. form, used in a rather word-forming manner with two possible meanings 'and' and 'even'. Similar

examples are available for Lamut. The order of the suffixes is always fixed. While limited to few languages, and mostly to spoken language, the process is definitely still active.

Altogether, three types of compound cases can be distinguished in the Uralic and inner Altaic languages:

1. doubling the (functionally) same suffix
 Old Turkish *oyuz-dan.tan* (Abl.) 'from the Oghuz', Kalmuk *köwün-äy.in* (Gen.) 'of the one belonging to the son'
 reason: strengthening the semantics of a dying case
2. two suffixes with similar (always local) meanings
 Uralic compound cases, Mongolic Dat.-Loc. + Abl., Old Turkish Dat. + Dir.
 reason: specifying the meaning of an ambiguous case
3. two suffixes with entirely different meaning
 Mongolic cases based on Gen. and Com., Yakut, Dolgan and Lamut cases based on Com.
 reason: 1. a word-forming-like function; 2. 'and', 'even'

The Uralic, Mongolic and Turkic-Manchu-Tungus systems of compound cases differ considerably. These differences are deep enough to make us believe that the systems must have been developed independently, and thus cannot be considered a common areal feature which would allow to connect them in one language league in this respect.